

УДК 340

Марія Процишен,*канд. юрид. наук,
державний уповноважений
Антимонопольного комітету України*

СИСТЕМНІ СКЛАДОВІ ЧАСТИНИ СТРУКТУРИ ПРАВА У СФЕРІ ЕЛЕКТРОННИХ КОМУНІКАЦІЙ

Стаття присвячена висвітленню окремих результатів дослідження системних складових частин структури права у сфері електронних комунікацій. Методологічний базис дослідження становить теорія формування великих, складних систем (гіперсистем) у правознавстві. Право електронних комунікацій пропонується розглядати як великий, складний інститут у складі спеціальної частини телекомунікаційного права. При цьому телекомунікаційне право розглядається як підгалузь спеціальної частини інформаційного права.

Ключові слова: право, електронні комунікації, телекомунікаційне право, інформаційне право, системні складові структури права електронних комунікацій.

Постановка проблеми. Під впливом нових здобутків науково-технічного прогресу в сфері інформатики у поєднанні з електронікою, телематикою, комп'ютерними науками, їх масового впровадження у суспільне життя в багатьох країнах нині відбувається черговий етап формування так званого глобально-інформаційного суспільства.

За своєю техніко-технологічною природою глобальне інформаційне суспільство є проявом подальшого формування транскордонної інфраструктури телекомунікації – спілкування між людьми на великій відстані із застосуванням різноманітних засобів (техніки), способів, методів (технологій) для задоволення потреб в інформації як окремих осіб, так і суспільств та держав, а також міжнародного співтовариства з метою подальшого покращення їхнього добробуту незалежно від державних кордонів.

Засоби телекомунікації в міру їх впровадження в різні сфери життя людини постійно розширювали технологічні можливості передачі інформації, визначали економічний, культурний, політичний, цивілізаційний аспекти суспільного розвитку народів, їхніх країн. У зазначеному контексті можна в загальних рисах окреслити окремі технологічні віхи телекомунікації (зв'язку) у сфері господарювання, що знайшли відображення в історії людства, зумовивши розширення можливостей спілкування людей на великій відстані в просторі та часі:

– організаційна структуризація діяльності кур'єрів – передача повідомлень спочатку в усній формі через таких посередників комунікації як фізичні особи (кур'єри) на великі від-

стані у масштабі часу пішого руху людини, а пізніше у масштабі часу швидкості руху осідланих чи в упряжі тварин, наприклад коней (при цьому через кур'єрів одночасно реалізовувалася можливість передачі на великі відстані окремих рухомих речей від однієї особи до іншої);

– винахід писемності – трансформація кур'єрства в пошту – передачу повідомлень через листи від однієї особи до іншої на великі відстані, у тому числі із застосуванням знань фізичних і біологічних можливостей окремих представників фауни, зокрема голубів (голубина пошта) чи собак;

– винахід електрики та способів передачі сигналу металевими проводами зумовив формування засобів, способів, методів спеціального кодування повідомлень (наприклад, азбука Морзе) та передачу їх через відповідну інфраструктуру такими технологіями, як телеграф та фототелеграф;

– винахід засобів і способів перетворення звуку, голосу людини в електромагнітні сигнали (коди), передачі їх на великі відстані та зворотного відтворення сформував таку інфраструктуру зв'язку, як телефон;

– винахід засобів і способів перетворення звуку, голосу людини в електромагнітні коди, передачі їх на великі відстані та зворотного відтворення за допомогою радіотехнологій сформував таку інфраструктуру зв'язку як радіозв'язок.

– винахід засобів і способів перетворення звуку, голосу людини, а також зображень в електромагнітні коди, передачі їх на великі відстані та зворотного відтворення через ефір технологіями радіо сформував таку інфраструктуру зв'язку, як телебачення.

Усі техніки та технології передачі та отримання даних людьми на великій відстані, призначені для масового застосування, зумовили формування відповідних інфраструктур, у тому числі організаційних структур у формі різного роду суб'єктів господарської діяльності.

Зважаючи на сутність засобів і способів телекомунікації, на телебаченні завершився цикл розвитку технології забезпечення спілкування людей на великій відстані із залученням відповідних посередників – операторів зв'язку.

Однак поступальний науково-технічний прогрес у сфері телекомунікації не виключив із можливостей спілкування між людьми попередні технічні засоби, способи та методи. З кожним етапом попередні технології телекомунікації лише частково втрачали свої провідні функції в забезпеченні суспільних інформаційних відносин, поступаючи у цьому новим технологіям, але зберігаючи при цьому свою сутність – безпосередню, пряму участь спеціального суб'єкта в забезпеченні спілкування абонентів – транслятора (оператора зв'язку).

У будь-якому технологічному циклі телекомунікації завжди зберігалася ідея зменшення доступу посередника (оператора) до змісту інформації, у її вузькому розумінні як повідомлення.

Зазначений аспект спілкування між людьми певним чином забезпечувався правовими методами, шляхом накладання на оператора (посередника в комунікації) обмежень щодо контактів осіб, які застосовували його можливості. Насамперед це реалізовувалося через такий правовий інститут, як таємниця поштових, телеграфних, телефонних повідомлень. Другим аспектом забезпечення телекомунікації було покладання на оператора (посередника) обов'язків щодо створення технічних і, відповідно, технологічних можливостей гарантування належної якості спілкування на відстані між абонентами відповідно до спеціальних технічних стандартів.

Наступним технічним, а отже, і технологічним, аспектом забезпечення контактів для передачі інформації між людьми, які в просторі та часі перебували на великих відстанях, було створення інфраструктури для тимчасового безпосереднього спілкування (комунікації) їх на певному проміжку часу шляхом подолання ними великих відстаней між собою в певному масштабі часу. Зазначений чинник є другою складовою частиною визначення цивілізаційних ознак людства, перевага у спільноті народів, держав.

До таких цивілізаційних ознак належать суспільні заходи зі створення певних інф-

раструктур транспорту, що серед інших суспільних завдань також вирішували й завдання комунікації.

В історичному аспекті серед таких можна зазначити піші подорожі комунікаторів на зустріч один до одного. Наступним етапом забезпечення комунікації можна назвати спільне прокладання, будівництво доріг для різних транспортних засобів по землі, освоєння можливостей для транспорту властивостей руху по воді у вигляді струмків, річок, озер, морів, океанів. Вершиною переміщення людей у просторі по поверхні землі для їх комунікації нині є автомобільний, залізничний та водний транспорт.

Далі як наступний етап у розвитку не тільки телекомунікації, але й комунікації можна відзначити освоєння людством фізичних законів пересування в повітрі, створення відповідної інфраструктури повітроплавання, авіації, а отже, авіаційного зв'язку. У зв'язку із цим транспортна інфраструктура не випадково розглядається і як комунікації – те, що забезпечує спілкування між людьми дистанційно, на великих відстанях.

Тобто пропонується звернути увагу на те, що такі засоби комунікації не виключають і телекомунікації, коли окремі люди задовольняють свої потреби у спілкуванні за участю посередників, без безпосереднього між собою контакту інформантів, без зустрічного їх переміщення в просторі.

Важливим атрибутом будь-яких комунікацій є правові норми, тобто правила поведінки, які регулюють застосування технічних засобів зв'язку, його технології. Такі правові норми спеціалізуються, стандартизуються та синхронізуються на міждержавному рівні з урахуванням технічного та технологічного їх аспекту, у тому числі для безпечного їх використання в організації спілкування. Правова значущість таким нормам надається їй у різній юридичній формі, наприклад у державних (чи міждержавних) технічних стандартах, інструкціях, правилах, положеннях, рекомендаціях тощо, що формалізуються відповідними органами державної влади. В міру набуття суспільної значущості окремі з таких правових норм закріплюються на рівні закону.

На цьому етапі викладення окремих результатів дослідження пропонується звернути увагу на те, що в теорії права, зважаючи на систему правових норм, які закріплюють правила поведінки людини з технічними засобами зв'язку, сформувалася певна ієрархія правовідносин. Цю ієрархію умовно поділяють на два взаємопов'язані складники.

Низовий рівень правовідносин, що виникають у процесі застосування технічних

засобів зв'язку, регламентується юридико-технічними нормами, які визначають правила поведінки людей (фізичних осіб) безпосередньо щодо технічних засобів, за допомогою яких реалізуються технології комунікацій. Спеціалізація таких правил поведінки полягає також у тому, що якщо обидві особи (абоненти) або одна із них неправильно застосовує норми експлуатації технічного засобу, то спілкування між ними просто не відбудеться через недотримання методик технічного (чи технологічного) контакту.

Високий рівень правовідносин у сфері телекомунікації формується на основі звичайних правових норм. Ці норми регламентують взаємодію не між людиною та технікою, а безпосередньо між людьми з приводу використання широкого спектра технічних і технологічних можливостей різних видів зв'язку. Наприклад, до таких норм можна віднести правила поведінки, що вимагають дотримання таємниці в поштової кореспонденції, під час телефонного чи телеграфного спілкування, а також регулюють договірні відносини між операторами зв'язку щодо створення та підтримання функціонування інфраструктури телекомунікації тощо. За порушення таких правових норм настає юридична відповідальність учасників відповідних правовідносин.

Для цілей дослідження пропонується розглянути безпосередній об'єкт (предмет) суспільних відносин – електронні комунікації. Їх масове застосування в різних сферах життєдіяльності суспільства зумовило потребу формування системних складових відповідної структури права, що можна умовно назвати як право електронних комунікацій.

Аналіз останніх досліджень свідчить, що під впливом практики масового поширення електронних інформаційно-телекомунікаційних технологій, насамперед Інтернету, виникла потреба визначення та врегулювання на рівні публічного права стандартів та специфіки суспільних відносин, пов'язаних із цим сегментом зв'язку. У зв'язку із цим в Україні з'явилося декілька проектів законів про електронні комунікації, три з них ініційовані вже у Верховній Раді (пройшли реєстрацію).

Фрагментарно, ситуативно проблематика законодавчого забезпечення електронної комунікації знайшла своє висвітлення у публікаціях низки науковців. Наприклад, можна зазначити таких, як І.В. Арістова [1], О.А. Баранов [2], Ю.П. Бурило [3], В.В. Костицький [4], А.М. Новицький [5], В.С. Цимбалюк [6–9] та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз публікацій, пере-

дусім українських дослідників, виявив проблему відсутності консолідованого, системного розуміння в теорії та практиці сутності структурних складових частин права електронних комунікацій.

Мета статті полягає у висвітленні окремих результатів дослідження системних складових структури права електронних комунікацій як юридичного феномену.

Відповідно до методології системного підходу були визначені окремі завдання, серед них основними є такі: формування доктринальних, консолідованих положень до розуміння права електронних комунікацій, їхньої сутності, змісту; визначення місця права електронних комунікацій як великого, складного інституту в складі спеціальної частини телекомунікаційного права, що є однією із підгалузей спеціальної частини інформаційного права тощо.

Виклад основного матеріалу результатів дослідження пропонується почати з того, що в ході аналізу наукових, навчальних та практичних джерел сформувалася така думка: на доктринальному рівні право електронних комунікацій має розглядатися консолідовано у трьох взаємопов'язаних, традиційних для теорії права сутностях:

- як міжгалузевий комплексний інститут права, що має джерела як у приватному, так і в публічному праві та регулює суспільні відносини, пов'язані зі створенням, функціонуванням та удосконаленням інфраструктури, технологій спілкування між їхніми суб'єктами дистанційно, на великих відстанях, для задоволення своїх потреб та інтересів стосовно пошуку, одержання, поширення інформації засобами інформатики, електронної (електронно-обчислювальної, комп'ютерної) техніки в умовах заданого масштабу часу та незалежно від державних кордонів;

- як напрям комплексних міжгалузевих досліджень у юридичній науці;

- як спеціальна навчальна дисципліна, що викладається у навчальних закладах.

За змістом з точки зору системного та матричного підходу формалізації понять і категорій в правовій доктрині право електронних комунікацій може розглядатися у двох аспектах:

- в об'єктивному розумінні право електронних комунікацій – це множина правових норм, які регулюють суспільні відносини щодо пошуку, одержання, поширення інформації із застосуванням здобутків інформатики, електронних (електронно-обчислювальних, комп'ютерних) технік і технологій дистанційного спілкування між людьми (на

великих відстанях) в умовах заданого масштабу (виміру) часу (наприклад, миттєво або протягом кількох секунд, хвилин, годин тощо) незалежно від кордонів держав;

– у суб'єктивному розумінні право електронних комунікацій – це множина прав і обов'язків конкретних фізичних чи юридичних осіб щодо пошуку, одержання, поширення інформації із застосуванням здобутків інформатики, електронних (електронно-обчислювальних, комп'ютерних) технік і технологій дистанційного спілкування (на великих відстанях) в умовах заданого масштабу часу незалежно від кордонів держав.

Консолідований предмет права електронних комунікацій визначений у назві його як інституту права – це електронні комунікації.

Праву електронних комунікацій, як і будь-якому іншому інституту інформаційного права, притаманний його ключовий метод: цільове, комплексне застосування методів провідних галузей права (конституційного, адміністративного, цивільного та ін.).

Основний об'єкт права електронних комунікацій визначається із загальних положень інформаційного права з екстраполяцією на спеціальний об'єкт телекомунікаційного права з урахуванням предметних ознак: це суспільні відносини щодо пошуку, одержання, поширення інформації кожним із застосуванням здобутків інформатики, електронних (електронно-обчислювальних, комп'ютерних) технік і технологій дистанційного спілкування (на великих відстанях) в умовах заданого, бажаного для комунікаторів масштабу часу, незалежно від відстані їх знаходження.

Виходячи з положень теорії формування ієрархічних систем об'єктів у праві та теорії дерева цілей, структурно право електронних комунікацій як інститут права умовно поділяється на субінститут загальних положень, де визначаються його спеціальні ознаки у взаємозв'язку з телекомунікаційним правом як підгалуззю інформаційного права, а також взаємозв'язки з іншими комплексними, спеціальними та основними галузями права через методи яких здійснюється охорона і захист суспільних відносин, пов'язаних з інформацією.

Субінститути права електронних комунікацій об'єднують у собі специфічні правові норми у сфері застосування електронних (електронно-обчислювальних, комп'ютерних) засобів, заснованих на інформаційних і телекомунікаційних технологіях для задоволення потреб суб'єктів у дистанційному індивідуальному чи груповому спілкуванні між ними (за допомогою так званих соціальних мереж електронних комунікацій).

Залежно від цільової (контентної) спрямованості, інформаційних технологій, виду суспільної діяльності, що вже склалася в практиці, право електронних комунікацій містить низку інституційних підсистем, серед яких, наприклад, можна зазначити такі, як інтернет-право, у тому числі правові норми щодо електронних засобів масової інформації в мережі Інтернет; право електронних дистанційних комунікацій у складі соціальних мереж (наприклад, таких, як «Фейсбук», «Твітер», «Ютуб» тощо); право електронної комерції, що містить електронну торгівлю, електронний банкінг, електронні гроші, електронні платежі; право електронної реклами; право електронно-дистанційної освіти; право електронно-дистанційної медицини; дистанційні комунікації в складі електронного урядування та інше, де електронні комунікації є інструментом реалізації окремих прав і свобод суб'єктів суспільних відносин.

Висновки

У ході дослідження сформувався такі узагальнення щодо розуміння системних складових частин права електронних комунікацій.

Право електронних комунікацій пропонується розуміти як великий, складний інститут у складі телекомунікаційного права, що є підгалуззю спеціальної частини інформаційного права.

Окремі інституційні складники права електронних комунікацій впливають із загальних і спеціальних положень телекомунікаційного права, що базуються на загальних, особливих і спеціальних складниках інститутів такої комплексної галузі права, як інформаційне право.

Для подолання ентропії (невизначеності) щодо правового розуміння співвідношення змісту предметів правовідносин у телекомунікаційному праві (зв'язок, комунікації, телекомунікації) пропонується доктринально визначитися із сутністю відповідних понять. Поняття «зв'язок» є системним в ознаках вищого рівня, що містить розуміння другого рівня змісту поняття категорії «телекомунікації». Тобто вони співвідносяться як ціле (зв'язок) і часткове (телекомунікації). Сутність поняття електронних комунікацій обмежується одним із технологічних проявів телекомунікації. Тобто електронні комунікації є частиною в складній ієрархії дистанційного спілкування між людьми, що відображає один із технічних і технологічних проявів зв'язку в розумінні останнього як прояву спеціально організованої інфраструктури.

У перспективі право електронних комунікацій має стати консолідуючим чинни-

ком забезпечення суспільних відносин щодо інформації із застосуванням здобутків інформатики. У правотворчому аспекті право електронних комунікацій має орієнтуватися на розроблення положень до проекту такого комплексного спеціального законодавчого акту, як Кодекс України про інформацію, покликаний упорядкувати (вже як законодавчий акт) суспільні відносини, пов'язані з пошуком, отриманням, поширенням інформації кожним для задоволення своїх окремих потреб, інтересів незалежно від кордонів держав.

Список використаних джерел:

1. Арістова І.В. Державне регулювання телекомунікаційного розвитку в Україні: організаційно-правові аспекти / І.В. Арістова // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2001. – № 1. – С. 117–125.
2. Баранов А.А. Интернет: объект правоотношений и предмет регулирования : [монография] / А.А. Баранов. – К. : Ред. журн. «Право України»; Х. : Право, 2013. – 144 с.
3. Бурило Ю.П. Організаційно-правові аспекти лібералізації державного регулювання у сфері телекомунікацій / Ю.П. Бурило // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 7. – С. 86–89.

4. Електронна торгівля (правовий аспект регулювання) : [монографія] / за заг. ред. В.В. Костицького. – К. : «МП Леся», 2007. – 212 с.

5. Новицький А.М. Правове регулювання інституціоналізації інформаційного суспільства в Україні : [монографія] / А.М. Новицький. – Ірпінь : НУ ДПС України, 2011. – 444 с.

6. Цимбалюк В.С. Телекомунікаційне право як підгалузь інформаційного права України / В.С. Цимбалюк // Збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Актуальні проблеми національного законодавства» (18 жовтня 2016 року). Випуск 53. – Кропивницький, 2016. – С. 93–95

7. Цимбалюк В.С. Інформаційне право (основи теорії і практики) : [монографія] / В.С. Цимбалюк. – К. : « Освіта України », 2010. – 388 с.

8. Цимбалюк В.С. Інформаційне право: концептуальні положення до кодифікації інформаційного законодавства : [монографія] / В.С. Цимбалюк. – К. : Освіта України, 2011. – 426 с.

9. Цимбалюк В.С. Співвідношення мас-медіа права та телекомунікаційного права як підгалузей інформаційного права / В.С. Цимбалюк // Актуальні правові та гуманітарно-економічні проблеми в період реформування демократичного суспільства : збірник тез V Всеукраїнської науково-практичної конференції (2 грудня 2016 р.). – Кіровоград : ПВНЗ КІДМУ КПУ, 2016. – С. 306–309.

В статтє изложєны отдельнє результалы исследования системных составляющих структуры права электронных коммуникаций. Методологический базис исследования составляет теория формирования больших, сложных систем (гиперсистем) в правоведении. Право об электронных коммуникациях предлагается рассматривать как большой, сложный институт в составе специальной части телекоммуникационного права. При этом телекоммуникационное право рассматривается как подотрасль специальной части информационного права.

Ключевые слова: право, электронные коммуникации, телекоммуникационное право, информационное право, системные составляющие структуры права электронной коммуникации.

The article is devoted to coverage of individual research results of system components structure law on electronic communications. Methodological basis of the study of the theory of the formation of large, complex systems (hipersystem) in jurisprudence. Right on electronic communications invited to consider how large, complex institution consisting of special telecommunication law. This law is considered as telecommunications subsector of special information law.

Key words: law, electronic communications, telecommunications law, information law, systemic aspects of the structure of law on electronic communications.